

BA Geschiedenis Eindwerkstuk

2019-2020, semester 2, periode 3

Extreemrechts terrorisme, een nieuwe golf wereldwijd?

De opkomst van een nieuwe beweging binnen de theorie van David

Rapport

Universiteit Utrecht

Naam: Jules Balsters

Studentnummer: 4260139

Telefoonnummer: +31 6 81 08 38 39

E-mailadres: j.balsters@students.uu.nl

Docent: Dr. Joep Schenk

Aantal woorden: 6740

Eindversie 31 maart 2020

Samenvatting

In juli 2011 werd de wereld opgeschrikt door een terroristische aanslag in Europa. Niet religieus fundamentalisme, maar extreemrechtse ideeën lagen ten grondslag aan de daad van Anders Breivik. Deze aanslag markeerde het begin van een nieuw tijdperk waarin er wereldwijd verschillende aanslagen met dezelfde motieven en door hetzelfde type dader werden gepleegd. Ook in 2020 zijn dit soort daden nog steeds aanwezig, getuige een aanslag in Hanau van 19 februari 2020. Dit afstudeerwerk bestudeert extreemrechts terrorisme in de afgelopen tien jaar. Daarbij wordt onderzocht of de verschillende aanslagen dusdanig veel op elkaar lijken dat er moet worden gesproken van nieuwe golf terrorisme binnen de theorie van David Rapoport, of dat er sprake is van op zichzelf staande incidenten. Om een antwoord op deze vraag te kunnen formuleren, zullen de opkomst van extreemrechts terrorisme, de overeenkomsten tussen de verschillende groeperingen of eenlingen en de theorie van Rapoport onder de loep worden genomen.

Inhoudsopgave

Hoofdstuk 1: Inleiding	4
1.1 Achtergrond en historiografisch debat.....	4
1.2 Hoofdvraag en deelvragen.....	6
1.3 Methodiek en bronmateriaal.....	7
Hoofdstuk 2: Theoretisch kader	9
2.1 Inleiding.....	9
2.2 De theorie van David Rapoport.....	9
2.3 Wetenschappelijke discussie over de Wave Theory.....	11
2.4 Conclusie.....	13
Hoofdstuk 3: De opkomst van extreemrechts terrorisme sinds 2010	15
3.1 Inleiding.....	15
3.2 Extreemrechts terrorisme in cijfers.....	15
3.3 Extreemrechts terrorisme in rapporten.....	17
3.4 Conclusie.....	19
Hoofdstuk 4: Extreemrechtse ideologie en modus operandi	20
4.1 Inleiding.....	20
4.2 Ideologie en doeleinden.....	20
4.3 Tactieken en doelwitten.....	21
4.4 Conclusie.....	22
Hoofdstuk 5: Extreemrechts terrorisme binnen de Wave Theory	24
5.1 Inleiding.....	24
5.2 Overeenkomsten en verschillen.....	24
5.3 Conclusie.....	26
Hoofdstuk 6: Conclusie	27
Hoofdstuk 7: Bibliografie	29
7.1 Primaire bronnen.....	29
7.2 Secundaire bronnen.....	29
7.3 Overige bronnen.....	31

1. Inleiding

1.1 Achtergrond en historiografisch debat

Utøya, Christchurch, El Paso. Drie voorbeelden van terroristische aanslagen op drie verschillende continenten in de afgelopen tien jaar waarbij tientallen dodelijke slachtoffers vielen te betreuren. In alle drie de gevallen hadden de daders extreemrechtse idealen. Extreemrechts terrorisme is een verschijnsel dat de afgelopen tien jaar steeds nadrukkelijker aanwezig lijkt te zijn in de (Westerse) samenleving. Niet alleen aanslagen waarbij terroristen het vuur openen op grote groepen mensen zijn in frequentie toegenomen, ook andere vormen van terreur komen vaker voor. De moord op de Duitse politicus Walter Lübcke, de aanslag op een moskee in Noorwegen en de aanslag op een synagoge en een dönerzaak in Halle zijn voorbeelden van extreemrechts geweld in 2019.

In dit afstudeerwerk zal de opkomst van extreemrechts terrorisme in de afgelopen tien jaar worden bestudeerd. Zijn de terroristische aanslagen die met een extreemrechts motief zijn gepleegd losse incidenten, of is er sprake van een trend? Hoe verhouden de daders zich tot elkaar, en vertonen de ideologie en tactieken achter deze aanslagen zoveel gelijkenissen dat ze als een nieuwe golf binnen het terrorisme kunnen worden beschouwd?

Een andere vraag waar in dit afstudeerwerk een antwoord op wordt gezocht is hoe de opkomst van extreemrechts terrorisme zich verhoudt tot de historiografie, in het bijzonder binnen de Wave Theory van David Rapoport. Dit model stelt dat er wereldwijd vier verschillende achtereenvolgende golven in modern terrorisme sinds 1880 te herkennen zijn. Het rechtsextremistisch terrorisme is volgens Rapoport in iedere golf aanwezig geweest en past niet binnen de vierde religieuze golf die nog steeds bezig is¹, maar verschilt het rechtsextremistisch terrorisme niet juist dusdanig veel van die vierde golf dat het mogelijk een nieuwe golf in modern terrorisme markeert?

¹ David Rapoport, 'It Is Waves, Not Strains', *Terrorism and Political Violence* 28 (2016) 2, 217-224, aldaar 222.

De Wave Theory van David Rapoport is in 1999 geformuleerd en kreeg bekendheid nadat hij over de religieuze golf publiceerde in het licht van 9/11. De notie dat er wellicht iets mankeert aan de houdbaarheid of de juistheid van de Wave Theory van David Rapoport is niet nieuw. Verschillende historici hebben vraagtekens geplaatst bij het model en bij het voortduren van de vierde golf. Er bestaat dus geen eenduidig antwoord op de vraag of de vijfde golf al is begonnen en wat deze golf dan zou karakteriseren. Daarnaast blijkt de actualiteit van het onderwerp uit het feit dat extreemrechts terrorisme op dit moment aan de orde van de dag is, getuige de voorbeelden in de eerste alinea. Het onderwerp van dit afstudeerwerk is dus zowel academisch als maatschappelijk relevant.

Omdat de Wave Theory zich niet beperkt tot één geografisch gebied maar juist een wereldwijde trend in kaart tracht te brengen, zal dit afstudeerwerk zich ook niet beperken tot het onderzoeken van extreemrechts terrorisme op één continent. Door voorbeelden uit verschillende delen van de wereld te bekijken, kan duidelijker worden aangetoond of er daadwerkelijk sprake is van een nieuwe golf, of juist niet. Omdat de omvang van het afstudeerwerk echter beperkt is, zullen enkel voorbeelden uit de afgelopen tien jaar worden bekeken. Met dus een duidelijke strakke afbakening in de tijd, maar zonder geografische afbakening zal het extreemrechts terrorisme bestudeerd worden.

Tot slot is het nog van belang om te specificeren en definiëren wat onder terrorisme valt in dit afstudeerwerk, om duidelijk de scope van het onderzoek af te bakenen. In de wetenschap worden vaak twee verschillende soorten terrorisme onderscheiden, 'domestic' en 'international'. Dit onderscheid wordt voornamelijk gemaakt op grond van drie variabelen; de nationaliteit van de dader, de nationaliteit van het slachtoffer en de locatie van de aanslag.² Als alle drie de variabelen hetzelfde zijn, is er sprake van binnenlands terrorisme in plaats van internationaal. In het geval van rechts-extremistisch geweld kan dit problematisch zijn, want vaak zijn de drie variabelen gelijk, kijk bijvoorbeeld naar de aanslag van Anders Breivik. Een Noorse man maakt Noorse slachtoffers in Noorwegen. De theorie van

² Gregory Miller, 'Blurred lines: The New 'Domestic' Terrorism' *Perspectives on Terrorism* 13 (2019) 3, 66-78 aldaar 67.

Rapoport heeft echter als belangrijk kenmerk dat er sprake moet zijn van grensoverschrijdend terrorisme om te spreken van een golf. Dit probleem signaleerde Gregory Miller in zijn artikel *'blurred lines'* ook al, vervaagde grenzen tussen de twee vormen. Zijn oplossing is om te kijken naar het doel en aanleiding (purpose) van de aanval. Is deze louter binnenlands van aard, dan is er sprake van 'domestic terrorism'. Is de aanslag gepleegd namens een wereldwijde beweging of geloof ergens in, dan is er sprake van internationaal terrorisme, zelfs als de drie variabelen gelijk zijn.³ Dit afstudeerwerk zal handelingen bespreken die niet enkel binnenlands ontstaan zijn, maar juist in een internationale beweging passen door een gemeenschappelijk doel dat op meerdere plekken wordt erkend door de aanslagplegers.

1.2 Hoofdvraag en deelvragen

Het onderzoek binnen dit afstudeerwerk zal aan de hand van een hoofdvraag en een aantal deelvragen worden verricht. De vraag die centraal staat is:

'In hoeverre is extreemrechts terrorisme te classificeren als een nieuwe vijfde golf van internationaal terrorisme binnen de theorie van Rapoport?'

De hoofdvraag zal aan de hand van een viertal deelvragen beantwoord worden:

- *Wat zijn de kenmerken van een golf binnen de theorie van Rapoport?*
- *Is er sprake van een opkomst in extreemrechts terrorisme en wat kenmerkt deze opkomst?*
- *Hebben de verschillende extreemrechtse terroristische groeperingen een overeenkomstige ideologie en modus operandi?*
- *In hoeverre past het extreemrechts terrorisme binnen de theorie van Rapoport?*

³ Miller, 'Blurred lines: The New 'Domestic' Terrorism', 73.

Nadat de vier deelvragen in vier opeenvolgende hoofdstukken worden besproken is het mogelijk om te impact van het rechtsextremistische terrorisme te beoordelen en te kunnen concluderen of dit terrorisme inderdaad een nieuwe golf markeert.

1.3 Methodiek en bronmateriaal

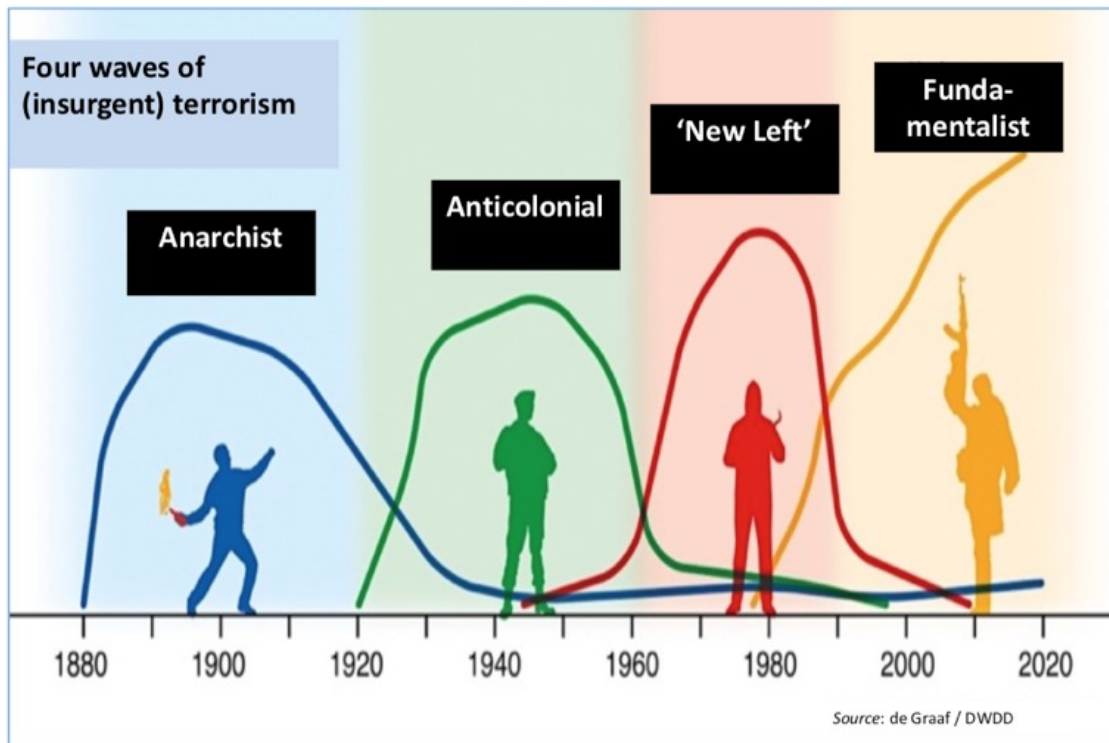
De deelvragen zullen aan de hand van verschillende onderzoeksmethoden worden beantwoord. De hoofdstukken zullen worden geschreven middels gebruik van primair bronmateriaal, secundair bronmateriaal of een mix van beide.

Het theoretisch kader zal volledig worden afgeleid uit secundair bronmateriaal. David Rapoport heeft zelf de afgelopen twintig jaar veel gepubliceerd, tevens is er ook veel over zijn theorie geschreven. Jerrold Post, Jeffrey Kaplan, Honig & Yahel, Parker & Sitter en Rasler & Thompson zijn voorbeelden van auteurs die kritiek hebben geleverd of probeerden voort te borduren op het model van Rapoport.

De opkomst van extreemrechts terrorisme zal voornamelijk moeten blijken uit primair bronmateriaal. Om deze opkomst te illustreren zal informatie worden gebruikt uit datasets, de RTV-dataset van het Centre for Research on Extremism (C-Rex) en de Global Terrorism Index. Daarnaast zullen rapporten van de International Centre for Counter-Terrorism (ICCT) en de Nationaal Coördinator Terrorismedbestrijding en Veiligheid (NCTV) worden aangehaald om de dreiging die naar overheden wordt gecommuniceerd te illustreren.

De analyse van de ideologie en werkwijze zal worden onderzocht middels een combinatie van primair en secundair bronmateriaal. Er is binnen de historiografie de laatste jaren veel gezegd en geschreven over verschillende rechts-extremistische groeperingen en veel auteurs hebben al geprobeerd het gedrag, de ratio en de werkwijze te duiden. De ideologie is ook geanalyseerd door allerlei overheidsinstanties die middels rapporten en beleidsdocumenten met een academische bril naar bijvoorbeeld de manifesten van de aanslagplegers kijken. Daarnaast blijkt de ideologie dus ook uit het bronmateriaal dat de aanslagplegers zelf publiceren in aanloop

naar of na afloop van de aanslag, zij het dat deze zich minder leent voor analyse binnen die afstudeerwerk omwille van de ruimte en complexiteit. De modus operandi blijkt uit de feiten en omstandigheden van het geval.

4

⁴ Afbeelding 1: Schematische weergave van de vier golven van Rapoport. Bron: Beatrice de Graaf, DWDD University, geraadpleegd 25-02-2020 via <https://www.bnnvara.nl/dewerelddraaitdoor/videos/104>.

2. Theoretisch kader

2.1 Inleiding

Allereerst zal in dit hoofdstuk de basis worden gelegd aan de hand waarvan het extreemrechts terrorisme verder bestudeerd gaat worden. Eerst zal het theorie van David Rapoport worden uitgelegd, daarna zullen verschillende standpunten van andere historici binnen het academische debat worden besproken. De historiografie geeft handvatten in de vorm van kenmerken waarmee het rechtsextremisme vervolgens in de hoofdstukken die volgen geanalyseerd kan worden. De vraag die in dit hoofdstuk centraal staat luidt: *'Wat zijn de kenmerken van een golf binnen de theorie van Rapoport?'*

2.2 De theorie van David Rapoport

David Rapoport probeert middels zijn Wave Theory het modern terrorisme te onderzoeken en te categoriseren. Volgens Rapoport was het probleem binnen de historiografie van terrorisme dat academici zich focusten op organisaties en gebeurtenissen uit het heden. De golven modern terrorisme die Rapoport beschrijft duren volgens hem minstens een generatie en worden daardoor minder goed herkend door onderzoekers.

Een golf is volgens Rapoport een *'een cyclus van activiteit in een bepaalde periode met fases van uitbreiding en inkrimping. Een cruciale eigenschap is hierin het internationale karakter. Vergelijkbare activiteiten vinden plaats in meerdere landen, maar worden in gang gezet door een gemeenschappelijke drijfveer/energie die de verschillende groepen binnen de golf met elkaar gemeen hebben'*.⁵ De golven zijn opeenvolgend en overlappen elkaar gedeeltelijk. Achtereenvolgens zijn dat de anarchistische, anti-koloniale, nieuw linkse en religieuze golf.⁶ Iedere golf heeft een eigen dominante energie die de golf aandrijft, dit blijkt dan uit de naam van de desbetreffende golf. Als deze energie, bijvoorbeeld het anti-kolonialisme geen nieuwe organisaties meer kan inspireren, verdwijnt de golf.⁷ De dominante energie komt volgens Rapoport ook tot uiting in wat hij noemt,

⁵ David Rapoport, 'The Four Waves of Modern Terrorism', in *Audrey Cronin and James Ludes (eds.), Attacking Terrorism*, Washington, DC: Georgetown University Press, 2004, 46–73, aldaar 47.

⁶ Zie afbeelding 1.

⁷ Rapoport, 'The Four Waves of Modern Terrorism', 48.

een 'major political event', een gebeurtenis of situatie die de reactie van de terroristische organisaties oproept, bijvoorbeeld de Vietnamoorlog.

Er zijn twee belangrijke factoren aan te wijzen die het ontstaan van de eerste golf mogelijk maakten. De eerste was de technologische verandering die nieuwe vormen van vervoer en communicatie mogelijk maakte. Aan het einde van de negentiende eeuw waren de telegraaf, de dagbladen en het gebruik van de spoorwegen voor een aanzienlijk deel van de bevolking toegankelijk. De tweede factor die bijdroeg aan de opkomst van het anarchisme was het formuleren van een strategie of het creëren van een handboek voor terreur. Dit verschijnsel komt ook terug in de volgende golven, met handboeken voor het uitvoeren van guerrilla, stedelijke guerrilla of terrorisme.⁸

Vervolgens is de eerdergenoemde 'major political event' steeds weer verantwoordelijk voor de opkomst van een nieuwe golf. Zoals het afbrokkelen van het koloniale systeem en de roep om zelfbeschikking en onafhankelijkheid na de Eerste Wereldoorlog de overgang naar de tweede golf markeert.⁹ De overgang naar de derde golf wordt deels toegeschreven aan de Vietnamoorlog.¹⁰ Tot slot is de oorzaak van de overgang naar de religieuze golf drieledig volgens Rapoport; de Iraanse Revolutie, een nieuwe eeuw in de Islamitische kalender en de inval van de Sovjet-Unie in Afghanistan.¹¹

Revolutie en nationalisme zijn kenmerken die terugkomen in alle vier de golven. Dit wordt niet altijd letterlijk een revolutie genoemd, maar moet meer worden gezien als creëren van een eigen narratief, waarin de eigen ideologie en doelen belangrijker is dan de op dat moment bestaande status quo.¹²

Het belangrijkste aandachtspunt van de Wave Theory is echter het internationale karakter. Dit komt tot uiting in vijf belangrijke actoren. De terroristische organisaties, de bevolking die door diaspora ergens anders

⁸ Ibidem 49.

⁹ Ibidem 53.

¹⁰ Ibidem 56.

¹¹ Ibidem 61.

¹² David Rapoport, *Terrorism: Critical Concepts in Political Science, The First or Anarchist Wave I* (Oxfordshire 2006), 66.

leeft, landen, bevriende buitenlandse bevolking of organisaties en supranationale organisaties. De terroristische organisaties en de landen in het licht van de golven spreken lijkt mij voor zich. Ik zal de andere drie illustreren met voorbeelden. De bevolking die door diaspora ergens anders leeft is bijvoorbeeld de Ierse gemeenschap in Amerika, die de IRA heeft gesteund in de 20^e eeuw. Een voorbeeld van bevriende buitenlandse organisatie is de RAF die banden had met linkse Palestijnse organisaties. Supranationale organisaties komen tot uiting in het counterterrorisme, bijvoorbeeld de rol van de VN.

In zijn model benoemt Rapoport steeds in iedere golf op wat voor manier de bovengenoemde vijf actoren betrokken waren bij het terroristische geweld in de desbetreffende golf. Daarnaast kijkt hij naar de 'major political event', de dominante strategie en andere kenmerken van de groeperingen binnen een golf. Hiermee probeert hij de grotere trend in kaart te brengen en verder te kijken dan overheden of andere onderzoekers het gebied, die volgens hem te veel gefocust zijn specifieke gebeurtenissen of groeperingen.

2.3 Wetenschappelijke discussie over de Wave Theory

Het historiografisch debat over de Wave Theory van David Rapoport is sinds de eerste publicatie van het model aanwezig. Verschillende auteurs hebben betoogd dat het model niet klopt, of dat de religieuze golf allang is vervangen door een nieuwe golf. Gezien de insteek van dit afstudeerwerk is het relevant om de kritiek te bespreken en kort te benoemen wat de 'concurrentie' is voor een eventuele vijfde golf binnen de theorie van Rapoport.

Kort na het verschijnen van de theorie in 2004 verscheen er een artikel dat vraagtekens plaatste bij de problematiek voor een sluitende definitie van de term terrorisme, in dit artikel werden verschillende definities met elkaar vergeleken. De golven afkomstig uit de Wave Theory werden gebruikt om te illustreren hoe problematisch de definitie was, en sommigen in de anti-koloniale golf zichzelf liever vrijheidsstrijder noemden.¹³ Los van de inhoud

¹³ Leonard Weinberg, Ami Pedahzur en Sivan Hirsch-Hoefler, 'The Challenges of Conceptualizing Terrorism', *Terrorism and Political Violence* 16 (2004) 4,777-794, aldaar 778 en 785.

toont dit artikel aan dat er binnen het vakgebied wel degelijk interesse was voor de theorie en deze zonder uitleg in een vakblad gebruikte.

In 2007 betoogde Jeffrey Kaplan dat er sprake was van een vijfde golf binnen de theorie, *Tribal Terrorism*. Kaplan stelt dat Rapoport's model overtuigend is, maar dat hij te weinig rekening houdt met de voortdurende verandering binnen terroristische groeperingen.¹⁴ Zijn alternatief is vervolgens een nieuwe golf waarin genocidaal geweld in Azië en Afrika centraal staat.¹⁵

In 2009 hebben andere historici de theorie van Rapoport onderzocht aan de hand van data over terroristische aanslagen. Zij vroegen zich af of terroristische activiteiten zich in golven openbaarden, en op grond van cijfer over internationaal terrorisme zoals aanslagen, slachtoffers, en tactieken van verschillende groepen binnen de golven concludeerden zij dat de cijfers het model ondersteunden.¹⁶ Hiermee werd een definitieve basis gelegd voor het bestuderen van het concept terrorisme als een grotere beweging en sindsdien wordt er ook in de literatuur gebruik van gemaakt.

Over het einde van de vierde golf wordt al langer geschreven. Volgens het model zou rond 2025 een einde komen aan de vierde golf. In 2010 is al geschreven over een einde van religieus terrorisme dat zou beginnen en zou versnellen in de tien jaar die volgden.¹⁷ Weinberg en Eubank lieten in het midden welke vijfde golf dan zou ontstaan en stelden ook dat een afname binnen de vierde golf niet het einde van het terrorisme zou zijn.

Rapoport schrijft zelf in 2011 in een aanpassing van zijn oorspronkelijke artikel het volgende over de vijfde golf: *'My sense is that a 5th wave will probably begin before the 4th ends. What form will it take? If history is a reliable guide, we will not know beforehand. Previously, dramatic*

¹⁴ Jeffrey Kaplan, 'The Fifth Wave, The New Tribalism?' *Terrorism and Political Violence* 19 (2007) 4, 545-570, aldaar 546.

¹⁵ Kaplan, 'The Fifth Wave, The New Tribalism', 565.

¹⁶ Karen Rasler en William R. Thompson, 'Looking for Waves of Terrorism', *Terrorism and Political Violence* 21 (2009) 1, 28-41, aldaar 39.

¹⁷ Leonard Weinberg en William Eubank, 'An End to the Fourth Wave of Terrorism?', *Studies in Conflict & Terrorism* 33 (2010) 7, 594-602.

*unanticipated political events stimulated each wave. Perhaps the world's enormous economic difficulties may have that effect now.*¹⁸

Dat de academische discussie tien jaar na dato nog steeds springlevend was, blijkt uit een theorie waarin wordt betoogd dat er sprake is van *Strains* (stammen) in plaats van *Waves*. Deze theorie gaat uit van verticale verbanden die vanaf 1850 zichtbaar zijn in de samenleving, en verwerpt de chronologische golven uit de theorie van Rapoport.¹⁹ David Rapoport zich ook genoodzaakt om hier in een reactionair artikel weer een reactie op te geven en de *Strains* theory te verwerpen.²⁰

De meest recente ontwikkeling binnen de theorie is dat er auteurs zijn die inderdaad betogen dat er sprake is van een nieuwe vijfde golf. Deze vijfde golf bestaat volgens hen uit Terrorist Semi States (TSS), deze visie gaat uit van terroristische groeperingen die zich gedragen als staten. De auteurs betogen dat zodra de vorm van terreur niet meer lokaal is maar globaal plaatsvindt, er daadwerkelijk sprake is van een vijfde golf en niet meer van een transformatie van de vierde golf.²¹ Nu is dit echter niet het geval, aangezien dit op dit moment voornamelijk voorkomt in een paar landen en eigenlijk alleen maar uitgevoerd wordt door groeperingen uit de vierde golf, bijvoorbeeld Boko Haram, IS of Al Qaida.

2.4 Conclusie

In dit hoofdstuk zijn de belangrijkste elementen uit de theorie van David Rapoport besproken, tevens zijn de belangrijkste criticasters aan bod gekomen. Een golf wordt volgens Rapoport voortgedreven door een eigen energie, die op internationaal niveau verschillende groeperingen inspireert geweld met een terroristisch doel te gebruiken. Overgangen tussen golven worden veroorzaakt door 'major political events'. Er zijn verschillende

¹⁸ David Rapoport, 'The four waves of modern terror: International dimensions and consequences' (versie September 2011)

https://www.researchgate.net/publication/286896869_The_four_waves_of_modern_terror_International_dimensions_and_consequences, (geraadpleegd 20 maart 2020). 38.

¹⁹ Tom Parker en Nick Sitter, 'The Four Horsemen of Terrorism: It's Not Waves, It's Strains', *Terrorism and Political Violence* 28 (2016) 2, 197-216, aldaar 211.

²⁰ David Rapoport, 'It Is Waves, Not Strains', *Terrorism and Political Violence* 28 (2016) 2, 217-224.

²¹ Honig, Or en Ido Yahel, 'A Fifth Wave of Terrorism? The Emergence of Terrorist Semi-States', *Terrorism and Political Violence* 31 (2019) 6, 1210-1228, aldaar 1224.

actoren die internationaal op enige manier deel moeten nemen of zich verhouden tot de groeperingen van een golf om deze te laten bestaan. In hoofdstuk vijf zullen nog meer voorbeelden uit de theorie worden aangehaald en worden vergeleken met het extreemrechts terrorisme.

3. De opkomst van extreemrechts terrorisme sinds 2010

3.1 Inleiding

In dit hoofdstuk wordt gekeken naar de opkomst van extreemrechts terrorisme in de afgelopen tien jaar. Deze opkomst zal aan de hand van data en verslagen worden bekeken. Op grond van de informatie zal niet alleen blijken of er sprake is van een opkomst, maar ook hoe deze opkomst eruitziet en zich wereldwijd manifesteert. Het internationale karakter is namelijk van belang om te kunnen beoordelen of er sprake is van een vijfde golf. De vraag die beantwoord wordt in dit hoofdstuk is: *'Is er sprake van een opkomst in extreemrechts terrorisme en wat kenmerkt deze opkomst?'*

3.2 Extreemrechts terrorisme in cijfers

De eerste bron die gebruikt wordt in dit afstudeerwerk is de Right-Wing Terrorism and Violence (RTV) dataset van C-REX van de Universiteit van Oslo. Deze dataset is in 2011 na de aanslagen gepleegd door Anders Breivik gemaakt, en bedoeld om extreemrechts terrorisme en geweld in West-Europa in kaart te brengen in de periode na 1990. Een aanslag wordt pas in de dataset opgenomen als in de selectie van het doelwit (minderheden, politieke tegenstanders of de overheid) gebaseerd is op rechts-extremistisch gedachtegoed.²² Hierdoor past deze dataset goed binnen de scope van dit afstudeerwerk. Een nadeel is dat de dataset alleen over West-Europa gegevens verzamelt. Een andere kanttekening is dat de dataset maar tot 2018 loopt.

De dataset heeft in de periode 2010 tot 2018 342 incidenten geregistreerd. Het totale aantal dodelijke slachtoffers bij al deze incidenten is 122. In dezelfde periode zijn 626 mensen gewond geraakt door extreemrechts terrorisme. 77 van de 122 doden zijn afkomstig van de aanslag van Anders Breivik, en 151 van de 626 gewonden. De enige andere aanslag met meer dan 3 doden in de periode van de dataset is de aanslag

²² Jacob Ravndal, *'Right-wing terrorism and violence in Western Europe: Introducing the RTV dataset'*, *Perspectives on Terrorism* 10 (2016) 3.

van 2016 in München. Een door Anders Breivik geïnspireerde 18-jarige terrorist schiet om zich heen in een winkelcentrum.²³ Dit had 9 doden en 32 gewonden tot gevolg. Een voorzichtige conclusie die op grond van de data getrokken kan worden over extreemrechts terrorisme in West-Europa in de periode van 2010 tot 2018 is dat de aanslagen wel in groten getale voorkomen, maar relatief weinig doden tot gevolg hebben. Als de twee grote incidenten worden weggelaten volgen er uit 340 vormen van geweld 36 doden en 439 gewonden. Desondanks is er volgens de gerapporteerde dagen elke 9 dagen een extreemrechts georiënteerd incident geweest, dus is er volgens mij wel degelijk sprake van een opkomst op basis van de dataset in de periode 2010-2018.

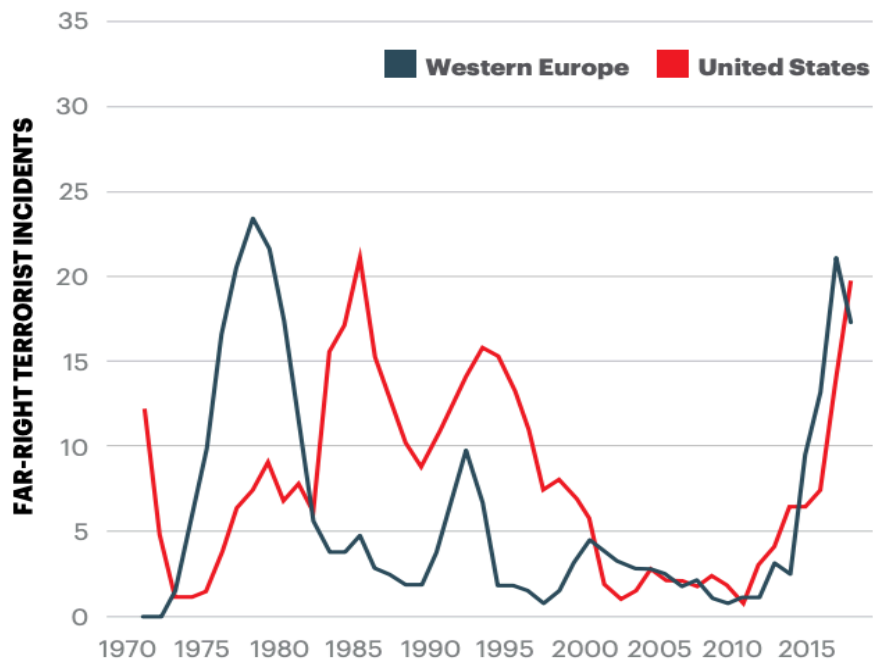
Als de cijfers die over wereldwijd voorkomend terrorisme worden bekeken, zien we een vergelijkbare opkomst. In 2018 was 17,2 procent van alle terroristische incidenten in het Westen afkomstig uit de rechts-extremistisch hoek, terwijl 6,8 procent van alle incidenten in het Westen door Islamitisch terroristische groepering was gepleegd. In een periode van vijf jaar, tussen 2013 en 2018, is het aantal extreemrechtse aanslagen toegenomen met 320%.²⁴ In onderstaande figuur is duidelijk een opkomst vanaf 2010 zichtbaar, na een jarenlange afname.

²³ <https://nos.nl/artikel/2119199-dodelijke-schietpartij-munchen-dit-is-wat-er-gebeurde.html> (geraapleegd 10 maart 2020).

²⁴ Global Terrorism Index 2019, 46.

Far-right terrorist incidents in the US and western Europe, three-year moving average, 1970–2018

The trend in far-right terrorism in Western Europe is almost identical to the trend in the US.

Source: START GTD. IEP Calculations

25

3.3 Extreemrechts terrorisme in rapporten

In de vorige paragraaf is de opkomst van extreemrechts terrorisme duidelijk globaal op macroniveau zichtbaar. Maar vertaalt deze opkomst zich ook naar een nationaal niveau en hoe is deze daar zichtbaar? Daarnaast tonen de cijfers alleen aan dat er sprake is van een opkomst, maar niet hoe deze er uit ziet. In deze paragraaf zal bekeken worden of en hoe de opkomst in beleidsdocumenten naar voren komt. De Nederlandse rapporten worden hier gebruikt als case study.

Vier keer per jaar maakt de NCTV een rapport op met daarin de belangrijkste ontwikkelingen op het gebied van terroristische dreiging richting (de bevolking van) Nederland, het Dreigingsbeeld Terrorisme Nederland (hierna DTN). In het eerste rapport na de aanslagen in Noorwegen (DTN 26) beschrijft het NCTV met betrekking tot de dreiging

²⁵ Afbeelding 2: Grafiek met extreemrechts terroristische incidenten tussen 1970 en 2018 in West-Europa en de VS, Global Terrorist Index 2019, 50.

voor Nederland een aantal zaken. Allereerst de dreiging die kan uitgaan van radicaliseerde eenlingen, daarnaast de steun die onder de bevolking van West-Europa aanwezig is van voor de ideeën van Breivik, op het gebied van de afkeer van de islam en linkse ideologieën. Er zijn volgens het NCTV op dat moment geen concrete aanwijzingen voor extreemrechtse groepen of individuen die bereid zijn terroristisch geweld toe te passen. Het wordt echter niet uitgesloten dat gefixeerde of verwarde eenlingen overgaan tot het plegen van aanslagen op zoek naar hun '15 minutes of fame'.²⁶

Als we vervolgens de klok negen jaar vooruitzetten dan zien we een ander beeld vanuit de NCTV. In DTN 51 van december 2019 is het risico dat een extreemrecht georiënteerde eenling online inspiratie opdoet en vervolgens copy-cat gedrag vertoont groter. Dit wordt deels ook toegeschreven aan de aanslag in Christchurch, en de copy-cat aanslagen die daarop volgden (El Paso, Oslo en Halle).²⁷ De NCTV schrijft wel het volgende over de aanslagen in 2019 en de opkomst van extreemrechts.: *'De aanslagen in het buitenland dienen in eerste instantie vooral in lokale en nationale context te worden gezien. De laatste jaren is in de Europese Unie en de Verenigde Staten een toename te zien van rechts-extremistisch geweld. De dreiging van gewelddadig rechts-extremisme in Europa kan over het algemeen echter worden ingeschat als laag.'*²⁸ Als we de rapporten vergelijken met de cijfers zien we een verschil. In de cijfers komt de opkomst van extreemrechts veel duidelijker naar voren dan in de rapportage. Dit heeft volgens mij te maken met het feit dat de rapporten voordat een aanslag heeft plaatsgevonden de situatie beschrijven, en cijfers de groei achteraf laten zien. Daarom is de rapportage minder expliciet in het benoemen van extreemrechts terrorisme, aangezien het ook in de aard van het soort aanslagen zit dat de veiligheidsdiensten niet alle eenlingen en deradicaliseerden in de gaten kunnen houden.

²⁶ Samenvatting Dreigingsbeeld Terrorisme Nederland 26, september 2011 (DTN26), 1-5, 1 en 4.

²⁷ Dreigingsbeeld Terrorisme Nederland 51, december 2019, 1-36, 5.

²⁸ Dreigingsbeeld Terrorisme Nederland 51, 21.

3.4 Conclusie

In dit hoofdstuk is onderzocht of er sprake is van een opkomst en hoe deze er dan uit ziet. Op grond van zowel cijfers als signaleringen van instanties is de conclusie dat er wel degelijk sprake is van een opkomst in extreemrechts terrorisme. Deze opkomst manifesteert zich enkel alleen in het Westen. Welke landen precies tot het Westen behoren is een kwestie van interpretatie, immers de cijfers en rapporten tonen alleen een opkomst in Oceanië, Noord-Amerika en West-Europa. De opkomst is abrupt en explosief stijgend vanaf 2010 waarneembaar. De vraag die hieruit voortvloeit met het thema van het afstudeerwerk in het achterhoofd houdend is of een opkomst in het Westen voldoende is om te voldoen aan het essentiële internationale karakter van de Wave Theory te voldoen.

4. Extreemrechtse ideologie en modus operandi

4.1 Inleiding

Hoofdstuk vier zal dieper ingaan op de uiterlijke verschijningsvorm, onderliggende motivering en werkwijze van verschillende groepen en individuen die rechts-extremistisch terroristisch geweld gebruiken. Eerst zal gekeken worden of er sprake is van eenzelfde doel dat de terroristen proberen te bereiken met het plegen van aanslagen. Waarmee motiveren zij hun daden? Vervolgens zal de modus operandi van verschillende aanslagplegers worden bekeken. Rapoport onderscheidt verschillende dominante tactieken en doelwitten die kenmerkend zijn voor een bepaalde Wave, is hier ook sprake van een dominante werkwijze? De vraag die centraal staat is: *'Hebben de verschillende extreemrechtse terroristische groeperingen een overeenkomstige ideologie en modus operandi?'*

4.2 Ideologie en doeleinden

Er zijn op het moment van schrijven weinig extreemrechtse groeperingen met een terroristisch traditie bekend. Dit komt omdat een groot deel van de aanslagen wordt gepleegd door eenlingen.²⁹ Zodoende is het lastig om een overkoepelende ideologie die past op alle individuele daders van aanslagen te vinden.

Toch zijn er volgens Bjørgo en Ravndal, twee onderzoekers op het gebied van extreemrechts, een aantal verschillende smaken te onderscheiden; culturele, etnische en raciale nationalist.³⁰ Culturele nationalist vinden de Westerse cultuur superieur en zijn van mening dat immigranten de westerse cultuur moeten aannemen. Etnische nationalist en raciale nationalist lijken veel op elkaar in hun standpunt, alleen de etnische nationalist gebruiken de term 'ras' niet. Beide stromingen zijn wel gericht op afkomst.³¹ Uit alle drie de stromingen halen extreemrechtse

²⁹ Noémie Bouhana, Emily Corner, Paul Gill en Bart Schuurman, 'Background and Preparatory Behaviours of Right-Wing Extremist Lone Actors: A Comparative Study', *Perspectives on Terrorism* 12 (2018) 6, 150-163, aldaar 150.

³⁰ Tore Bjørgo en Jacob Ravndal, 'Extreme-Right Violence and Terrorism: Concepts, Patterns, and Responses', *ICCT Policy brief 2019*, 1-22, aldaar 3.

³¹ Tore Bjørgo en Jacob Ravndal, 'Extreme-Right Violence and Terrorism: Concepts, Patterns, and Responses', 4-5.

terroristen hun inspiratie, de grenzen tussen de verschillende extreemrechtse standpunten zijn niet erg zwart-wit.

Als we extreemrechtse ideologie uit Duitsland als voorbeeld nemen, zien we dat tijdens de tweede golf van extreemrechts geweld in 2015 en 2016 de tactieken van extreemrechtse groeperingen vooral gericht waren op twee zaken. Enerzijds het verzet tegen het immigratiebeleid van de Duitse regering, en anderzijds het opzoeken van de confrontatie met groepen migranten of het bedreigen van groepen om niet naar Duitsland te komen.³² Hoewel dit een voorbeeld is van extreemrechts geweld en niet van extreemrechts terrorisme, is het logisch dat degene die overgaan tot extreemrechts terrorisme dit soort standpunten ondersteunen.

Steeds meer terroristen laten manifesten achter waarin ze hun mening en drijfveren uit de doeken doen. In al die manifesten komt een viertal thema's steeds terug. Dit blijkt uit een analyse van de ICCT.³³ Deze vier thema's zijn ras, Europa, het politieke klimaat en het rechtvaardigen van hun terroristische daad als zelfverdediging.³⁴

4.3 Tactieken en doelwitten

Als we kijken naar verschillende karakteristieke tactieken die extreemrechtse terroristische groeperingen gebruiken is er een die meteen opvalt, namelijk het gebruik van technologie. Veel daders van extreemrechts terrorisme radicaliseren online op websites als 4chan en 8chan. Op die websites worden extreemrechtse berichten en gedachtegoed met gelijkgestemden gedeeld. Zo staan wereldwijd allerlei individuen met extreemrechtse ideeën met elkaar in contact. Ook kondigen veel daders van terroristische aanslagen hun daden aan op dit soort websites, soms worden er zelfs livebeelden gestreamd van de aanslag.³⁵

³² Daniel Köhler, 'Recent Trends in German Right-Wing Violence and Terrorism: What are the Contextual Factors behind 'Hive Terrorism'?', *Perspectives on Terrorism* 12 (2018) 6, 72-88, aldaar 76.

³³ Jacob Ware, 'Testament to Murder: The Violent Far-Right's Increasing Use of Terrorist Manifestos', *ICCT Policy Brief* 2020, 1-22, aldaar 4-8.

³⁴ Jacob Ware, 'Testament to Murder: The Violent Far-Right's Increasing Use of Terrorist Manifestos', 8.

³⁵ Tore Bjørgo en Jacob Ravndal, 'Extreme-Right Violence and Terrorism: Concepts, Patterns, and Responses', 13-14.

Naast dat zij een podium en ontmoetingsplaats bieden voor rechts-extremistische eenlingen, zijn de hierboven genoemde websites ook een plaats waar de daders na hun aanslag geëerd worden. Tarrant, de aanslagpleger in Christchurch, werd geprezen op 8chan om zijn high score tijdens de aanslag. Een foto van hem met een halo om zijn hoofd bevestigde zijn heiligenstatus.³⁶

Niet alleen de klassieke voorbeelden zoals hierboven zijn illustratief voor het gebruik van technologie door extreemrechtse terroristen. Ook relatief bekende en toegankelijke social media, zoals Facebook, Discord of Telegram, zijn onderdeel van de tactieken van de werving, uitwisselen van ideeën en verafgoding van extreemrechts geweld.³⁷

Kijkend naar de verschillende doelwitten van extreemrechts terrorisme is duidelijk dat vaak dezelfde doelwitten van dezelfde 'vijanden' worden gekozen. Islamitische en Joodse doelen zijn eerder regel dan uitzondering. Daarnaast kozen zowel Anders Breivik als Stephan Ernst hun slachtoffers uit op grond van politieke achtergrond. Stephan Ernst schoot politicus Walther Lübcke dood, Anders Breivik pleegde een aanslag op een zomerkamp van de sociaaldemocratische arbeiderspartij.

4.4 Conclusie

In dit hoofdstuk is ideologie en werkwijze van extreemrechtse groepen of individuen besproken. De ideologie is wellicht niet overal woord voor woord hetzelfde, maar de grote lijnen komen bij de belangrijkste extreemrechtse terroristen overeen. De werkwijze is vaak het zoeken van politieke of religieuze doelwitten die zoveel mogelijk aandacht genereren.

Juist door het copy-cat gedrag van verschillende geradicaliseerde terroristen zijn er makkelijk overeenkomsten te zien en lijken sommige aanslagen een herhaling van zetten door werkwijze en ideologie die al eerder bij een andere aanslag zijn gebruikt.

³⁶ Maura Conway, Ryan Scrivens, Logan Macnair, 'Right-Wing Extremists' Persistent Online Presence: History and Contemporary Trends', ICCT Policy Brief 2019, 1-24, aldaar 13.

³⁷ Maura Conway, Ryan Scrivens, Logan Macnair, 'Right-Wing Extremists' Persistent Online Presence: History and Contemporary Trends', 14-15.

Ondanks dat veel eenlingen in verschillende delen van de wereld opereren, is er wel een internationaal karakter zichtbaar, dat zich niet beperkt tot een continent. De daders van verschillende aanslagen met een rechtsextremistisch motief worden door gelijkgestemden wereldwijd op handen gedragen.³⁸

³⁸ <https://nos.nl/artikel/2297955-breivik-en-tarrant-als-helden-rechts-extremistisch-terrorisme-in-opkomst.html> (geraadpleegd 19 februari 2020).

5. Extreemrechts terrorisme binnen de Wave Theory

5.1 Inleiding

In het hoofdstuk dat betrekking heeft op de laatste deelvraag zullen de theorie en praktijk samen worden bekeken. In dit hoofdstuk zal worden ingegaan op hoe goed het extreemrechts terrorisme met inachtneming van de verschillende onderdelen van de Wave Theory nu eigenlijk past als vijfde golf binnen deze theorie. Ook zullen eventuele valkuilen of zaken besproken worden waardoor het extreemrechts minder goed binnen het model past. De vraag die centraal staat is: *'In hoeverre past het extreemrechts terrorisme binnen de theorie van Rapoport?'*

5.2 Overeenkomsten en verschillen

Om te kunnen beargumenteren of het extreemrechts terrorisme binnen het model van Rapoport past, zal aan de hand van drie elementen van een golf worden gekeken naar het extreemrechts terrorisme.

Ten eerste het internationale karakter. Volgens Rapoport wordt het internationale karakter bepaald door te kijken naar vijf actoren.³⁹ De terroristische organisaties zijn in dit perspectief de organisaties of individuen die extreemrechts geweld toepassen. Deze komen volgens de data die we hebben bestudeerd in hoofdstuk 3 op verschillende plekken in de wereld voor. Dat dit zich vooralsnog enkel lijkt te beperken tot het Westen staat niet in de weg aan het voldoen aan het model. Anarchisme kwam bijvoorbeeld ook niet overal ter wereld voor. De bevolking die door diaspora ergens anders leeft zou in het geval van extreemrechts aanhangers die op de onlinefora wereldwijd actief zijn. Dat landen zich op een bepaalde manier moeten verhouden tot extreemrechts is ook een kenmerkende actor. Dit blijkt bijvoorbeeld uit de toespraak van Angela Merkel na de aanslagen in Hanau, toen ze sprak over een 'gif van racisme en haat'.⁴⁰ Bevriende buitenlandse bevolking blijkt ook uit de online community en fora. Er zijn ook

³⁹ David Rapoport, 'The Four Waves of Modern Terrorism', in *Audrey Cronin and James Ludes (eds.), Attacking Terrorism*, Washington, DC: Georgetown University Press, 2004, 46–73, aldaar 55.

⁴⁰ <https://www.rtlnieuws.nl/nieuws/buitenland/artikel/5029091/angela-merkel-samenleving-geplaagd-door-gif-van-haat-en-racisme> (geraadpleegd 31 maart 2020).

extreemrechtse groeperingen die hiertoe kunnen worden gerekend maar die manifesteren zich eigenlijk vooral in Duitsland actief. Tot slot de supranationale organisaties, hier is de ICCT een goed voorbeeld van een organisatie die zich met extreemrechts terrorisme bezighoudt. Op grond van bovenstaande actoren en de invloed van extreemrechts terrorisme op hen is de conclusie dat het wel degelijk een internationaal karakter heeft.

Ten tweede de 'major political event'.⁴¹ Deze valt volgens mij uiteen in een aantal trends die volgens de extreemrechtse groeperingen aanwezig zijn.⁴² Dit zijn de problemen die binnen de ideologie van extreemrechts passen en die zij als bedreiging zien, zoals immigratie en feminisme. Daarnaast zijn veel extreemrechtse nog steeds antisemitisch.

Ten derde moet er sprake zijn van een revolutionair karakter. In het geval van extreemrechts is dit het verwerpen van de gematigde of linkse overheid. Het revolutionaire karakter blijkt ook uit het al eerdergenoemde rechtvaardigen van hun aanslagen tegen de zogenoemde invasie.

Tot slot zou ik graag nog de vergelijking maken met de twee belangrijkste factoren voor het ontstaan van de eerste golf, namelijk de technologische vooruitgang op het gebied van communicatie en transport.⁴³ Ik denk dat hier wel parallellen te zien zijn met de opkomst van het rechtsextremistisch terrorisme. Door de opkomst van het internet en de toegenomen globalisering van personen en goederen kunnen veel individuen nu directer met elkaar communiceren dan de anarchisten via telegram aan het einde van de 19^e eeuw. In plaats van dynamiet is er met een druk op de knop kunstmest te bestellen van over de hele wereld en op internet kun je talloze handleidingen voor de fabricage van bommen downloaden. Ik denk dat dit ook bijdraagt aan de verspreiding van extreemrechts terrorisme zoals het ook heeft bijgedragen aan de verspreiding van anarchistisch terrorisme.

Volgens de theorie van Rapoport is een golf ten einde als er door de energie geen nieuwe organisaties meer worden aangetrokken tot de golf.

⁴¹ Rapoport, 'The Four Waves of Modern Terrorism', 56.

⁴² Maura Conway, Ryan Scrivens, Logan Macnair, 'Right-Wing Extremists' Persistent Online Presence: History and Contemporary Trends', ICCT Policy Brief 2019, 1-24, aldaar 15.

⁴³ Rapoport, 'The Four Waves of Modern Terrorism', 49.

Zodra het religieus terrorisme wegebt, zou dus rechtsextremisme als nieuwe golf kunnen opkomen.

5.3 Conclusie

In dit laatste hoofdstuk is gekeken hoe de verschillende objectieve maatstaven uit het theoretisch kader passen op de verschijningsvorm van het extreemrechts terrorisme. Dit is gedaan om te kunnen beoordelen of extreemrechts terrorisme wel voldoet aan de verschillende maatstaven die het model stelt aan een golf. Op grond van de overeenkomsten in paragraaf 5.2 denk ik dat het extreemrechts terrorisme evenveel aanspraak maakt om als golf geclassificeerd te worden als bijvoorbeeld het anarchisme. Het feit dat Rapoport eerder heeft gezegd dat extreemrechts terrorisme altijd aanwezig is doet geen recht aan de vergelijkbare opkomst en overeenkomsten die er met andere golven uit het model te vinden zijn.⁴⁴

⁴⁴ David Rapoport, 'It Is Waves, Not Strains', *Terrorism and Political Violence* 28 (2016) 2, 217-224, aldaar 222.

6. Conclusie

In dit afstudeerwerk is onderzoek gedaan naar extreemrechts terrorisme. Er is gekeken naar opkomst, overeenkomstige ideologie en tactieken. Dit alles om te onderzoeken of de verschillende extreemrechtse terroristen op zo veel vlakken overeenkomen dat ze geclassificeerd kunnen worden als een vijfde golf binnen de Wave Theorie van David Rapoport. De hoofdvraag die tijdens dit onderzoek centraal stond was: *'In hoeverre is extreemrechts terrorisme te classificeren als een nieuwe vijfde golf van internationaal terrorisme binnen de theorie van Rapoport?'*

Als we kijken naar de kenmerken die Rapoport formuleert om zijn vier golven van elkaar te onderscheiden en om aan te tonen dat er verschillende terroristische groeperingen wereldwijd zijn geweest, kunnen we concluderen dat het extreemrechts aan deze vereisten voldoet. Het internationale karakter is evident gezien het feit dat verschillende eenlingen online binnen een muisklik met elkaar in contact staan. Daarnaast kan het rechts-extremisme als een energie worden beschouwd die steeds nieuwe aanslagen door groepen of individuen kan opwekken. Het feit dat er in bijvoorbeeld Afrika en Zuid-Amerika geen of minder extreemrechts terrorisme voorkomt doet ook niet af aan het internationale karakter, gezien het feit dat de anarchistische golf zich hier ook niet manifesteerde.

Er dienen nog wel een paar kanttekeningen gemaakt te worden bij het gebruik van de Wave Theory in dit afstudeerwerk. Ondanks de uitputtende analyse en toepassing van de theorie die in dit afstudeerwerk is getracht te geven, moet het ook worden beschouwd als een product van zijn tijd. Het model is in 1999 geformuleerd en na de aanslagen op de Twin Towers nog wat scherper geformuleerd om tot een definitieve versie uit 2004 te komen. Dat is bij het schrijven van dit afstudeerwerk meer dan vijftien jaar geleden. Met de kennis van nu is het begrijpelijk dat Rapoport nog niet eens nadacht over mogelijk rechts-extremistisch terrorisme als mogelijke vijfde golf. Begin van het millennium wordt gekenmerkt door bijna alleen maar religieus terrorisme door Al Qaida, in New York (2001), Madrid (2004) en Londen (2005). Tegelijkertijd woedden de oorlogen in Irak en Afghanistan. Wellicht is het niet realistisch om een verouderd model dat natuurlijk per definitie een

vereenvoudigde weergave van de werkelijkheid is in onze tijd langs de academische meetlat te leggen.

Het is uiteindelijk een omvangrijk afstudeerwerk geworden waarin niet alle onderwerpen evenveel uitgediept zijn en er is gekozen voor een overzicht om zo te kijken of er internationaal dusdanig veel overeenkomsten zijn te vinden dat het extreemrechts terrorisme binnen de theorie zou kunnen vallen. Hierdoor was er niet altijd ruimte voor details, maar gezien de aard en thematiek van het onderzoek was dit onvermijdelijk.

Hoewel verschillende historici hebben betoogd dat er iets rammelt aan de theorie of een nieuwe vijfde golf hebben gesignaleerd, houdt de theorie volgens mij stand en is er ruimte voor een vijfde golf die wellicht het extreemrechts terrorisme kan zijn. Daniel Köhler schreef in zijn conclusie van een rapport voor de ICCT: *'Many indications point to a growing or at least partially underestimated threat to Western countries posed by the extreme right.'*⁴⁵ Ik ben van mening dat ondanks het feit dat de dreiging wellicht minder groot is dan van religieus fundamentalisme in de vierde golf, er wel degelijk sprake is van wereldwijde manifestatie van een extreemrechtse golf. Wellicht dat ik op dit moment niet of minder objectief ben, maar ik zie op dit moment ook geen andere 'kanshebbers' dan extreemrechts terrorisme om als vijfde golf het religieus terrorisme te gaan vervangen.

⁴⁵ Daniel Köhler, Violence and Terrorism from the Far-Right: Policy Options to Counter an Elusive Threat, *ICCT* (2019), 1-21, aldaar 13.

7. Bibliografie

7.1 Primaire bronnen

Global Terrorism Index 201, <http://visionofhumanity.org/app/uploads/2019/11/GTI-2019web.pdf> (28 maart 2020)

ICCT Policy Brief September 2019 DOI: 10.19165/2019.1.08 ISSN: 2468-0486
Extreme-Right Violence and Terrorism: Concepts, Patterns, and Responses
Authors: Tore Bjørgo & Jacob Aasland Ravndal
<https://icct.nl/wp-content/uploads/2019/09/Extreme-Right-Violence-and-Terrorism-Concepts-Patterns-and-Responses-4.pdf> (29 maart 2020)

ICCT Policy Brief October 2019 DOI: 10.19165/2019.3.12 ISSN: 2468-0486
Right-Wing Extremists' Persistent Online Presence: History and Contemporary Trends
Authors: Maura Conway, Ryan Scrivens, Logan Macnair
<https://icct.nl/wp-content/uploads/2019/11/Right-Wing-Extremists-Persistent-Online-Presence.pdf> (29 maart 2020)

ICCT Policy Brief March 2020 DOI: 10.97812345/2020.4.2 ISSN: 2468-0486
Testament to Murder: The Violent Far-Right's Increasing Use of Terrorist Manifestos
Author: Jacob Ware
<https://icct.nl/wp-content/uploads/2020/03/Jacob-Ware-Terrorist-Manifestos2.pdf> (29 maart 2020)

Samenvatting Dreigingsbeeld Terrorisme Nederland, september 2011 (DTN26), 1-5 gepubliceerd 3 oktober 2011.

Dreigingsbeeld Terrorisme Nederland 51, december 2019, 1-36 gepubliceerd 9 december 2019.

7.2 Secundaire bronnen

Bjørgo, Tore en Jacob Ravndal, 'Extreme-Right Violence and Terrorism: Concepts, Patterns, and Responses', *ICCT* 2019, 1-22.

Bouhana Noémie, Emily Corner, Paul Gill en Bart Schuurman, Background and Preparatory Behaviours of Right-Wing Extremist Lone Actors: A Comparative Study, *Perspectives on Terrorism* 12 (2018) 6

Honig, Or en Ido Yahel, 'A Fifth Wave of Terrorism? The Emergence of Terrorist Semi-States', *Terrorism and Political Violence* (2019) 31:6, 1210-1228.

Hutchinson, Jade, 'Far-Right Terrorism: The Christchurch Attack and Potential Implications on the Asia Pacific Landscape', *Counter Terrorist Trends and Analyses* 11 (2019) 6, 19-28.

Kaplan, Jeffrey, 'The Fifth Wave, The New Tribalism?' *Terrorism and Political Violence* (2007) 19:4, 545-570.

Köhler, Daniel, 'Right-Wing Extremist Radicalization Processes: The Formers' Perspective', *Journal Exit-Deutschland. Zeitschrift Für Deradikalisierung Und Demokratische Kultur* 1(2014), 307–377.

Köhler, Daniel, 'Recent Trends in German Right-Wing Violence and Terrorism: What are the Contextual Factors behind 'Hive Terrorism'?', *Perspectives on Terrorism* 12(2018) 6, 72-88.

Köhler, Daniel, Violence and Terrorism from the Far-Right: Policy Options to Counter an Elusive Threat, *ICCT* (2019), 1-21.

Law, Randall, *Terrorism, A History* (Cambridge 2016).

Miller, Gregory, 'Blurred Lines: The New 'Domestic' Terrorism', *Perspectives on Terrorism* 13 (2019) 3.

Rasler, Karen en William R. Thompson, 'Looking for Waves of Terrorism', *Terrorism and Political Violence* (2009) 21:1, 28-41.

Rapoport, David, 'The Four Waves of Modern Terrorism', in Audrey Cronin and James Ludes (eds.), *Attacking Terrorism*, Washington, DC: Georgetown University Press, 2004, pp. 46–73.

Rapoport, David e.a. *Terrorism: Critical Concepts in Political Science*, The First or Anarchist Wave I (Oxfordshire 2006).

Rapoport, David e.a. *Terrorism: Critical Concepts in Political Science*, The Second or Anti-Colonial Wave II (Oxfordshire 2006).

Rapoport, David e.a. *Terrorism: Critical Concepts in Political Science*, The Third or New Left Wave III (Oxfordshire 2006).

Rapoport, David e.a. *Terrorism: Critical Concepts in Political Science*, The Fourth or Religious Wave IV (Oxfordshire 2006).

Rapoport, David, 'It Is Waves, Not Strains', *Terrorism and Political Violence* (2016) 28:2, 217-224.

Ravndal, Jacob en Tore Bjørgo, 'Investigating Terrorism from the Extreme Right: A Review of Past and Present Research', *Perspectives on Terrorism* 12 (2018) 6, 5-22.

Parker, Tom en Nick Sitter, 'The Four Horsemen of Terrorism: It's Not Waves, It's Strains', *Terrorism and Political Violence* 28 (2016) 2, 197-216.

Weinberg, Leonard, Ami Pedahzur en Sivan Hirsch-Hoefler, 'The Challenges of Conceptualizing Terrorism', *Terrorism and Political Violence* (2004) 16:4,777-794.

Weinberg, Leonard en William Eubank, 'An End to the Fourth Wave of Terrorism?', *Studies in Conflict & Terrorism* (2010) 33:7, 594-602.

7.3 Overig

<https://www.nrc.nl/nieuws/2019/06/18/extreem-rechts-was-in-duitsland-nooit-weg-maar-kreeg-wel-een-nieuwe-dynamiek-a3964140>

<https://nos.nl/artikel/2297955-breivik-en-tarrant-als-helden-rechts-extremistisch-terrorisme-in-opkomst.html>

<https://nos.nl/artikel/2297155-dader-aanslag-noorse-moskee-postte-online-zijn-nazi-sympathieen.html>

<https://www.rtlnieuws.nl/nieuws/buitenland/artikel/5029091/angela-merkel-samenleving-geplaagd-door-gif-van-haat-en-racisme>